

A szavak indítanak, a példák húznak

Georgikoni tanárok utazásai a 19. századi Nyugat-Európában

Kurucz György: „Kedves Hazámfiak, mozdulni kell...” Georgikoni peregrinatio oeconomica a 19. század elején. Budapest, Corvina, 2020. 303.

Technológiai utazás a modern kor hajnalán. Válogatás Gericcs Pál és Lehrmann József georgikoni professzorok nyugat-európai jelentéseiből és naplójából (1820–1825). Szerk.: Kurucz György. Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem – L’Harmattan, 2020. 758.

„Néhány pertz, s mint régi ismerősnek úgy valánk. Kitérte előttem a remegő öreg gazdag Museumát, tsudálom kelle azt az előző szívességet, készségét, mellyel mindent megmagyarázza. Az a ki már számtalanszor áldozá drága idejét nemcsak honnosimnak, hanem idegenek is [...]. Gyűjteménye a természet tudományának minden ágára kiterjed, s a tudós világ előtt elég ismeretes, számos munkáinál s azokban adott rajzolatnál fogva. A jó öreg nem elégedett meg azzal, hogy első alkalommal mindjárt órákat töltött velem, hanem máskorra is meghívott, s ha otthon nem találnám, a könyvtárban kérte magát felkerestetni.”¹ A jelet 1820-ban, a porosz egyetemi városban, Göttingenben játszódott, amikor Gericcs Pál georgikoni tanár Johann Friedrich Blumenbachot kereste fel, és különösen nagyra értékelte az európai híru orvos és természettudós szívességét, amelyben a magyar utazót részesítette. Később valóban a könyvtárban találkoztak, ahol Blumenbach közel-keleti és egyiptomi kutatásairól szóló munkákat adott a kezébe, illetve etnográfiai szempontból értékes tárgyakat, öltözeteket mutatott számára, amelyeket többek között James Cook gyűjtött a csendes-óceáni szigetvilágban. Talán ez az egy példa is kiválóan érzékelteti, hogy a modern kor hajnalán megvalósuló technológiai utazások forrásai milyen sokrétű vizsgálati lehetőségeket kínálnak. Egyszerre tudósítanak a nyugat-európai tudós és a keszthelyi tanár személyes érintkezéséről és annak helyszíneiről, a korabeli tudásról és gyűjteményről, a kultúrák találkozásáról, az utazóban ébredt pozitív érzésről, a vendégszeretetről, ezen személyes tapasztalat rögzítéséről, valamint további vizsgálatok által az itt szerzett információk beépüléséről és tovább éléséről is.

¹ KURUCZ, 2020. 104.

Kurucz György, a Károli Gáspár Református Egyetem történésze régóta kutatja a Festetics főnemesi családot, annak kapcsolatait, igazgatási és pénzügyi helyzetét, valamint az 1797-ben Keszthelyen életre hívott Georgikon és azon keresztül a magyarországi agrárszakoktatás és szakképzés történetét. Kurucz az itt tárgyalt monográfiájában és az általa szerkesztett forrásgyűjteményben a *peregrinatio oeconomica*, azaz a *technológiai utazás* természetrajzát írta le és tette kutatása tárgyává. Sőt, nagyon jó érzékkel mutatta be az elemzési lehetőségek sokaságát a hozzájuk kapcsolódó módszertani és elméleti alapokat vázolva. De ki szervezte ezeket az utazásokat, és kik ezeknek az európai körutaknak az utazói? Milyen forrásanyagok kapcsolódnak a vizsgálathoz és egyáltalán milyen céllal, motivációval, instrukcióval vágtak bele a megbízottak, illetve az út megrendelője? Vajon hogyan hasznosultak az utazás alatt megszerzett tapasztalatok és információk közvetve vagy közvetlenül?

Az utazások szervezője gróf tolnai Festetics László (1785–1846), a Dunántúl és az ország egyik leggazdagabb földbirtokosa, a Festeticsek keszthelyi ágának tagja és azon belül is Festetics Györgynek (1755–1819), a magyar művelődéstörténet meghatározó jelentőségű alakjának és a keszthelyi Georgikon alapítójának fia volt. László – apja gyakorlatának megfelelően – a korabeli nyugat-európai agrotechnikai, állattenyésztési, állatgyógyászati eredmények alkalmazásával, továbbá tudatos piacutató programok finanszírozásával törekedett a családi örökséget továbbvinni és a megörökölt nagybirtok bevételeit növelni. Ennek ellenére az ő nevéhez fűződik a Festetics család anyagi és társadalmi presztízsét befolyásoló kényszerű döntés, amelynek eredményeképpen 1828-ban zárgondnokság alá helyeztette vagyonát, miután a kamatfizetési kötelezettségek teljesítésére képtelennek bizonyult. Természetesen elég leegyszerűsítő lenne mindössze Festetics László életmódjában keresni a fizetéképtelenségének okait, hiszen jövedelmei főként az 1820-as évek közepén jelentkező értékesítési lehetőségek romlása miatt erősen megcsappantak.² Épp ezért Festetics László megítélése – előbb a kortársak, utóbb az utókor átvételeinek köszönhetően – igen ellentmondásos. Ebből kivette részét az unokatestvére, gr. Széchenyi István is, aki Festetics György halála után járt Keszthelyen. A legnagyobb magyar a következőt jegyezte fel naplójában: „*Inkább cukrot finomítanék a gyarmatokon. Még egy bolond nincs a világon. Biztos, hogy eltáncálnám, ha egy hetet szoroson együtt kellene vele töltenem. Felesége, istenemre, rászolgált a mennyországgra.*” Majd máshol így folytatta jellemzését: „*Mily gazdag és unalmas.*”³ Festetics gazdag apai öröksége nem került el sem Széchenyi, sem más Keszthelyen vendégeskedő figyelmét, hiszen a kortárs erdélyi utazó és emlékiró, Újfalvy Sándor szintén megjegyezte a családi örökség eltékozlásának vonását. Az ítéletekben visszaköszönő tékozló főnemesi fiú képét azonban ellensúlyozza László műveltsége, tettekeszsége és a Georgikon fejlesztése.

Festetics László koncepciózus és európai látókörű tanintézeti fejlesztésében egyértelműen az atyai örökség továbbvitele érhető tetten, és egyúttal a családon belül érvényesülő minták fedezhetők fel benne. A szellemi örökség gyarapítása megmutatkozott a szakkönyvek gyűjtésében és így a szakkönyvtár kiépítésében, a nyugat-európai tanulmányokat folytató tanárok alkalmazásában, a tanárok

² KURUCZ, 2018. 7–8; 20.

³ VISZOTA (SZERK.), 1926. 225; 443.

és a hallgatók tanulmányútjainak támogatásában. Mindezen túlmenően a gróf törekedett arra, hogy a keszthelyi tanintézetet a legmodernebb minták alapján működtesse, tudományos társaságokkal alakítson ki és tartson fenn kapcsolatokat – többek között tanulmányutak és ösztöndíjak segítségével. Festetics ezen tevékenységének köszönhetően egyrészt a Georgikon – az utazásokkal közvetlenül – a nyugat-európai rendszer része lett, másrészt az európai művelődés és a főrangú mecénatúra emblematisz helyszínévé vált itthon. Ebbe a fejlesztési törekvésebe illeszkedett, hogy Festetics László 1820-ban két fiatal tanárt küldött több évig tartó nyugat-európai tanulmányútra: Geric Pál orvost, állatorvost, valamint Lehrmann József kertészt és borászati szakembert. A földbirtokos a tanulmányutat követően állással kecsegtette az útra vállalkozó oktatóit, hiszen főállatorvosi, illetve kertész és fővincelléri tisztséget ajánlott nekik. Vélhetően ez külön motiváció lehetett a két, európai út előtt álló szakember számára.

A két fiatalember közel öt évig tartó utazása során keletkezett iratanyag a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában, az egykori Festetics család levéltárában, illetve az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában található. Vajon milyen iratok készültek egy ilyen európai körút előtt és után, valamint közvetlenül az út során? Az utazásokat elsőként írásos, pontokba szedett instrukciók előzték meg, amelyek elvi, tartalmi és formai sajátosságok mellett tartalmazták, hogy milyen módon regisztrálják a látottakat, magukban foglalták a végrehajtási utasításokat és meghatározott megfigyelési szempontokat, utasításba adták a tapasztalatok rendszeres és ütemezett regisztrálását, meghatározták a pénzügyek intézésének módját, ösztönözték a kapcsolati hálók formálását és a saját képzésük megszervezését is. Ezenkívül a gróf megadta az útvonalat, a felkeresendő személyek, valamint a beszerzendő szakirodalom, minták és eszközök listáját. Az ilyen formán meghatározott eljárási és regisztrációs gyakorlatok alkalmazása Geric és Lehrmann úti előkészületének időszakában már több évtizedes múltra tekintett vissza a Festetics család keszthelyi ágának birtokigazgatásában, sőt a grófi udvar és a személyzet működésének vonatkozásában is. Azaz nem kétséges, hogy ennek eredetét már az 1780-as évek elejére vissza lehet vezetni.

Az előzetes és mindenre kiterjedő instrukciók mellett az utazók havonta küldtek jelentéseket, illetve külön levelekben beszámoltak megbízójuknak útjuk alakulásáról. Sőt, annak tapasztalatait, az út során szerzett személyes érzéseiket és reflexióikat naplófeljegyzésekben is rögzítették a megbízottak. Ezek mentén a forrásgyűjteményben közreadott szövegválogatás az iratanyagot három csoportba sorolja: a német nyelvű instrukciókra, a megbízó és a Directio számára küldött jelentésekre, végül az átdolgozott naplórészletekre. Hogy milyen mennyiségben keletkeztek iratok, az a bevezető tanulmányból derül ki: Geric magyar nyelven 55 levelet küldött megbízójának, a Directio számára pedig 83 jelentést, továbbá évekkel az utazást követően – feltehetően kiadásra szánva – *Európa miveltebb tartományiban tett utazási jegyzések* címmel az útinapló tisztaátatát hagyta hátra. Lehrmann németül 28 levelet küldött Festetics Lászlónak és 71 jelentést a Directiónak, viszont az összegző jelentésének csak a töredéke áll rendelkezésre. Ez a különbség tulajdonképpen a felkeresendő állomások számából és az eltérő instrukciójukból is következett: Lehrmann egyszerűbb, kisebb vizsgálati, Geric viszont összetettebb, differenciáltabb megfigyelési kötelezettséggel bírt. Így Lehrmann utazási listája

– nem számítva, hogy egy-egy városba vissza kellett térnie – 61 tételt tartalmazott. Ez harmadannyi volt, mint amennyit Gericsnek írt elő Festetics László. Az éveket felölő utazások során tehát több ezer oldalnyi jelentésanyag készült, valamint az utazásoknak köszönhetően és a közjó előmozdításának érdekében minden tekintetben egyedi dokumentáció született.

Az utazásra kiválasztott két georgikoni tanárt előképzettségük és nyelvismeretük is alkalmassá tette az instrukciók elvégzésére és a sikeres tanulmányút megtételére. Gerics megbízatása a Rajna menti, németalföldi, mindenekelőtt az angliai textilipari üzemek tulajdonosaival történő kapcsolatfelvételre irányult, és az útja alatt valamennyi jelentős tudásközpontot, tudós társaságot érintenie kellett. Törekedni kellett ugyanis arra, hogy kimagasló gyakorlati, tudományos és szakirodalmi tevékenységet folytató intézmények és azok képviselőinek mindegyikével felvegye a kapcsolatot. Lehrmann Józsefnek ezzel szemben, illetve emellett kertészeti, szőlészeti és borászati szakemberként piackutatást kellett végeznie Nyugat-Európában a magyar borok értékesítési lehetőségeit illetően, illetve az általános kertészeti, szőlészeti technológia ismereteinek gyarapítása érdekében a kor jeles fejedelmi és főúri kertjeit, kertészeti vállalkozásait, kiemelkedő bortermelő régióit kellett felkeresnie. A piackutatási szempontokat – főként a sziléziai irányú kiviteli lehetőségek felmérése tekintetében – különösen szem előtt tartotta a keszthelyi tanár. A két oktatónak a feladata valójában a legmodernebb technikák megismerése és rögzítése, illetve azok hazai adaptációs lehetőségeinek felmérése volt.

A szerző azonban nemcsak a források közzlésére, csoportosítására, értelmezésére vállalkozott, hanem az utazásokat a korszak utazási mintázataiban is elhelyezte, azaz az utazások hagyományába és ennek módszertanába vezeti be az olvasót. Gerics és Lehrmann útjait Kurucz a technológiai utazás kategóriájába sorolja, amelynek alapvető elve a hasznosíthatóság, illetve a legfőbb dokumentációja és egyben elemi követelménye a jelentés és a napló. A *Grand Tour* hagyománya a 17. század második felétől főnemesi és tehető polgári körökben a tanulmányok elengedhetetlen része volt, amelynek a hazai protestánsok külföldi egyetemlátogatása is mintát szolgáltatott. A műveltségideálok helyett azonban ez esetben már a gazdasági, technológiai, illetve tudományos tapasztalatok megszerzése érdekében hagyták el hazájukat a megbízottak. A tapasztalatszerzésen, a tanuláson és a kapcsolatépítésen túl pedig a Georgikon számára elméleti és oktatásszervezési minták kialakítását is lehetővé tették az így megszerzett ismeretek. Mindezek alapján az is bizonyos – ahogy már fentebb is utaltunk rá –, hogy Festetics a technológiai tanulmányút fogalmát ismerve fogalmazta meg az instrukciókat, állította össze a felkeresendő helyek és személyek listáját, valamint kötelezte tanárait önmaguk képzésére. Ez azt is bizonyítja, hogy Festetics László rendkívül koncepciózusan bocsátotta útjukra oktatóit, hiszen a tudáscentrumok felkeresésével, a kor szellemi elitjével való kapcsolatépítéssel voltaképpen az információs keretrendszer és a személyes fejlődést biztosító számuokra, illetve rajtuk keresztül a Georgikon számára is. Mi több, az utazásoknak nemcsak katalizátora volt, hanem a feltételek megteremtője és a megvalósítás legfőbb finanszírozója is.

A szerző ezen keresztül Keszthelyt mint a felsőfokú agrárképzés korszakos jelentőségű intézményét is értékeli. Meglátása szerint ugyanis a Georgikon alapítása és működése, struktúrája és feltételei az európai művelődési- és társadalomtörténeti

keretek figyelembevételével értékelhető, valamint a tudásáramlás folyamata a klaszterikus centrum és periféria viszonyrendszerben értelmezhető. Keszthely egyfelől bekapcsolódott a nyugat-európai tudásközpontok vérkeringésébe, másfelől szolgálta a hazai agrártudomány fejlődését, a nemzetközi szakirodalom közvetítését. Azaz a tanintézmény kapcsolattartási és adaptációs képessége biztosította a feltétel-és keretrendszert, illetve az utazások pontosan ennek az alapjait teremtették meg.

Ahogy fentebb már ismertettük, a két georgikoni tanár utazása eltérő utasítással, motivációval és célrendszerrel érvényesült, de mindkét esetben a hasznosíthatóságra helyeződött a hangsúly a gazdasági összehasonlítás és hasznosság érdekében. A jelentések az objektív információszerzés jegyében három alapelvre épültek: a hasznosíthatóságra, az aktualitásra és a valóságra. Ehhez az utazási instrukció – a tapasztalati tér és az idő tekintetében – egy általános és egyedi keretet adott. Az utazók tapasztalatai, leírásai vagy igazolták, vagy ellentmondtak az abban olvasható részletes végrehajtási utasítások által megalapozott teóriáknak. Ezenfelül azonban az egyediség, a hitelesség, illetve az eredetiség kérdése merül fel, vagyis az, hogy a két utazó hogyan is regisztrálta a technológiai ismereteket és folyamatokat. Az írásaikban ugyanis a modern szakismeretek recepciójáról, a saját tapasztalati tér és idő rekonstrukciójáról beszélhetünk, hiszen valójában egyéni „szűrőjükhöz” keresztül tárgyalták és írták le a hazai alkalmazás lehetőségeit, a piackutatási szempontokat, a technológiai módszereket vagy épp a gazdálkodási trendeket. Az utazási előírásokban rögzített eljárási és regisztrációs gyakorlatok tehát az utazók érzelmi azonosulásán vagy kritikai leírásán keresztül szűrődtek át, az ismeretek ez alapján kerültek rögzítésre. Így a hivatalos jelentéseken és leveleken átüthetett a fogadó és közvetítő személy attitűdje, de azt a visszaidézés folyamata is befolyásolhatta. Ennek például fontos eszköze volt a közvetlen párbeszédre való utalás, vagy egy-egy kérdésfeltevésre kapott reakció. A későbbiekben a feljegyzések átdolgozása, az utólagos reflexiók, az enciklopédikus műveltségen alapuló szóhasználat vagy a szakirodalom szövegekbe való beépítése újabb forráskritikai szempontokat vet fel – gondoljunk csak a Gericis által átdolgozott, hazai olvasóközönségnek szánt kéziratnaplójára.

Azaz a két georgikoni tanár által tett technológiai utazás különböző elemei mellett az érzelmes utazás (*sentimental journey*) számos ismertetőjegye is megmutatkozik a forrásokban. Ott vannak bennük az utazók személyes tapasztalatai, amelyeken keresztül számos területbe betekintést nyerhetünk. Hogy lehet Európában határok között átkelni, gyalog és kocsin közlekedni az időjárásnak kiszolgáltatva? Hogyan befolyásolja az emberi kapcsolatokat és az érintkezést a társadalmi helyzet, milyen tapasztalatai vannak a szellemi és társadalmi elittel való találkozásnak? Ezenfelül a feljegyzésekben szóba kerül a kultúra, a gasztronómia, a vendégszeretet, a hitélet, a társas érintkezések vagy a férfi és nő közötti viszonyok szociokulturális formái; azaz mindaz, amivel szembesülhetett egy egykori magyar utazó Nyugat-Európa országait járva a 19. század elején. Ezek alapján megállapítható, hogy a technológiai utazás legfőbb ismérve a racionális szemléletmód, az érzelmes utazás viszont nemritkán anekdotikus élmények felidézése, szociokulturális tapasztalatok mozaik-szerű rekonstruálása. Ez azt is jelenti, hogy az itt feldolgozott iratanyag komplex, többretegű elemzési lehetőséget kínál: ezek a dokumentumok egyszerre a technológiai utazás, valamint a személyes és kulturális emlékezet forrásai.

A két tanár történetén keresztül nemcsak a korszak technológiai ismereteibe vagy személyes történetekbe tekinthetünk be, hanem a mezőgazdasági tanintézet személyi hátterét és nemzetközi kapcsolatrendszerét is megismerhetjük, sőt egész Nyugat-Európát járhatjuk be velük. Bár a két utazó útvonalai eltértek, de útjuk során voltak közös pontok, ahol kötelező jelleggel konzultáltak. Lehrmann számára nyilvánvalóan meghatározók voltak a bortermelő vidékek, illetve a szezonális növénytermesztés gyakorlatai. Gerics feladatai közé a kertészet, a gyümölcs- és borkultúrán túl azonban az állatgyógyászat, a juh-, szarvasmarha-, ló- és sertésenyésztés/tartás gyakorlatának regisztrálása, illetve a szántóföldi művelési rendszereknek a leírása tartozott. Az utazásuk első nagyobb állomás Brünn volt, majd a sziléziai főnemesi családok mintagazdaságait, a gyapjúkereskedés okán pedig Lipszét és Drezdát keresték fel. A következő fontos úticél Berlin volt, ahol Gerics és Lehrmann útja ismét szétvált, később a Rajna mentén találkoztak újra. Végül Németalföld, Anglia, Franciaország, Svájc és Itália következett. A felkérésű úticélok alapján kirajzolódik, hogy a listában különböző egyetemi városok, nagyobb birtokközpontokhoz tartozó mintagazdaságok, valamint a legfelsőbb körhöz és tudományos világhoz kötődő helyszínek szerepeltek.

Kurucz György jelen kötete és forráskiadványa egyaránt megvilágítja a 19. századi eleji főúri család, a Festetics család helyi ágához tartozó iskolalapító Festetics Györgynek és fiának, Festetics Lászlónak a közjót szolgáló tevékenységét, amely az európai művelődés- és gazdaságtörténeti kontextusban tárgyalható. Az ehhez kapcsolódó utazások kihatottak a magyar agrárképzés elméleti és tangazdasági gyakorlatának egészére, a könyvtár működésére és fejlesztésére, a szakoktatás szellemi és instrumentális adottságaira, valamint beépültek konkrét birtokgazdasági javaslatokba és instrukciókba. Gerics Pál és Lehrmann József európai megbízatásukat követően a Georgikon tanáraiként folytatták pályájukat. Küldetésük által rekonstruálható a személyes és intézményes kapcsolatrendszerük alakulása és a tudásáramlás feltételeinek és eszközeinek formálódása is. Az viszont már egy jövőbeli kutatás tárgya, hogy ezen technológiai utazások hogyan épültek be a nagybirtok mindennapi gyakorlatába és hogyan befolyásolták a szakoktatás alakulását, a tanintézet további fejlődését.

Szilágyi Adrienn

Felhasznált irodalom és rövidítések

KURUCZ

- 2018 KURUCZ György: Adminisztráció és likviditás: gróf Festetics László anyagi helyzete a 19. század első évtizedeiben. *Orpheus Noster*, 10. (2018) 1. sz. 7–21.
- 2020 KURUCZ György: „Kedves Hazámfi, mozdulni kell...” *Georgikoni peregrinatio oeconomica a 19. század elején*. Budapest, Corvina, 2020.

VISZOTA (SZERK.)

- 1926 VISZOTA Gyula (szerk.): *Gróf Széchenyi István naplói*. II. köt. Budapest, Magyar Történelmi Társulat, 1926.